

אתר דעת - מכללת הרצוג

קהילת דייר-אל-קמר ועלילת-דם שניה

(במאה הי"ט)

מאת

יוסף ברסלבי (ברסלבסקי)

במאמריו "היהודים בקרב הדרוזים בלבנון" ו"דייר-אל-קמר" מביא הוגשי המנוח י. בן-צבי ז"ל את דבריו של המיסיונר הולף, כי שבע משפחות יהודיות, שהתגוררו בדייר-אל-קמר, בעת ביקורו ביום 19 בפברואר 1822, ישבו שם, לדברי המספרים למעלה משלוש מאות שנה¹. במכתב, שנתפרסם ב"הלבנון" מיום כ' תמוז תרכ"ה (1865), נאמר, כי בידי יוצאי דייר-אל-קמר בביירות (הישוב היהודי בדייר-אל-קמר עצמה כבר לא היה קיים) שמור חחה על אחת בית-הקברות בעיר מולדתם מלפני שלוש מאות שנה². מאידך גיסא דחו יוצאי דייר-אל-קמר את הדעה, כי מוצאם מן ה"מוסתערבים", "תושבי הארץ מקדם", כפי שנתנה להגדיר את היהודים דוברי הערבית בא"י ובסוריה, או מצאצאי גולי ספרד. הם עמדו על כך שהישוב היהודי בדייר-אל-קמר נוסד אך ורק על-ידי יהודים מן "המערב", היינו, מצפון אפריקה³. "משפחת צרור, למשל, שהיא ענפה ורבת אוכלוסין, באה ללבנון מן המערב, לדברי צרור (בשנת 1930) לפני 220 שנה, וחשבונו עמו: שבעים שנה ישבו בבעקלין (עיירה נוצרית הסמוכה לדייר-אל-קמר), משם עברו לדייר-אל-קמר, ושכנו בה 80 שנה, עד שנת כת"ר (1860). נמצא שהם הגיעו ללבנון בשנת 1710... גם משפחות זייתוני וחביה באו באותה תקופה לבעקלין, אולם הם הגיעו אליה לא ישר מהמערב אלא דרך חצביה"⁴. ב"לוח שמות קהל קדוש ספרדים, בעיר צידון", משנת התקצ"ט (1839), שהוגש לשר משה מונטיפיורי, בו עינת בארכיון

1 י. בן-צבי, שאר ישוב (להלן: שא"י), חלק ב' (כתבי י. ב. ב. כרך ב'), הל-אביב, תרצ"ו, עמ' 178 "הוצאה מחודשת" ערך מיכאל איש-שלום, יד יצחק בן-צבי, ירושלים, תשכ"ו, עמ' 441.

2 שם, עמ' 102; תשכ"ו, עמ' 407.

3 שם, עמ' 79; תשכ"ו, עמ' 442.

4 שם, עמ' 80; תשכ"ו, עמ' 443.

שבנואיש קולג' בלונדון⁵, נזכר רפאל מערבי, יליד דייר-אל-קמר, נשוי, עוסק "במשא ומתן", "מהות כספו - ביוני" ושנת בואו לצידוק התקע'ז⁶ (1817) היינו, עוד מלפני ביקורו של המיסיונר וולף בדייר-אל-קמר. ברשימת תושבי סקיעין, שהוגשה לשר מונטיפיורי בשנת תרט"ו (1855), נזכר ר' מרדכי צרוך; בן שבעים שנה, שגולד בדייר-אל-קמר, ורק לפני 30 שנה עבר לפקיעין⁷. היינו, בשנת 1825 בקירוב ובסמוך לביקורו של המיסיונר וולף בדייר-אל-קמר. ב"לוח צידוק" הנ"ל נזכר גם חיים מערבי, אף הוא יליד דייר-אל-קמר, עוסק "במשא ומתן", "מהות כספו - ביוני", שעבר לצידוק בשנת 1839. בין צאצאיהם של יוצאי דייר-אל-קמר בשנת 1942 בכירות נימנו גם משה מערבי, כורך ספרים, ושעיה מערבי, עושה שמיכות⁸ ("מגיד" בערבית). כל השמות האלה מאשרים כי יהודי דייר-אל-קמר, בחלקם הניכר, היו יוצאי צפון אפריקה: הגירת יהודי "המערב" ללבנון, שיש ליחסה, כנראה, לתחילת המאה ה"ח, מסתברת לא רק כתוצאה של מצוקה בצפון אפריקה, שעליה מסרו יוצאי דייר-אל-קמר בעל-פה⁹, כי אם, אולי, גם כתופעת-לוואי להגירת מוסלמים מצפון אפריקה לסוריה. בתחילת המאה ה"ח - אומר למנס - התחילו ברברים ומוערבים מתושבי טוניס, אלג'יריה ומרוקו, להגר יותר ויותר אל הלבנט, כדי לבקש בו את מולם. הם היוו שם את עיקרה של האימפטרירה של פחות סוריה. ט'הר אל-עומר, למשל, מסר את השליטה על צידוק וסביבתה לאלג'ירי בשם דנקזילי ולבני מולדתו, משום שהיו זולים יותר¹⁰.

הסתירה המדומה בין העדויות על קדמות הישוב היהודי בדייר-אל-קמר; לפחות מן המאה ה"ט¹¹ ואילך, ובין הדגשתם של יוצאי דייר-אל-קמר, כי מוצאם ממהגרים מאחרים מצפון אפריקה, נידחת לישוב אם נאמר, כי אחרוני הישוב היהודי העתיק, שעוד בינתיים, נבלע בקרב המתישבים החדשים

⁵ MSS. 528, Fol. 80. הכותרת האנגלית של הרשימה היא: Portuguese Congregation of Zidon

⁶ בשאי' תרצ"ו, עמ' 88, תשכ"ו, עמ' 464, נקוב בטעות התאריך: "התקע'ז (1837)".

⁷ ייתכן, כי היהודי העשיר "בכור אהרון ערבי", הנזכר אצל המיסיונר וולף, בשנת 1822 (שאי' תרצ"ו, עמ' 78, תשכ"ו, עמ' 441), אינו אלא "בכור אהרון (מ)ערבי".

⁸ שאי' תרצ"ו, עמ' 98; תשכ"ו, עמ' 464. ל' בן-צבי מעיר בסוגריים: "במקור כתוב 'לאהיק', וברור שהכוונה היא לפקיעין". ברם, ראוי לציין כי "לארתיק", למעשה "בא לארתיק", הוא מדור קבוע ומודפס בכל "לוחות בני-ישראל", שהוגשו לשר משה מונטיפיורי. במדור זה התבוננו מדסיסו "לוחות צידוק" את שנת עלייתו לא"י של כל גרשם, אך השתמשו בו גם לציון בואו של החושב ממקום אחד אל משנהו.

⁹ כפי שהוגד לי בביקורי באותה שנה בצידוק.

¹⁰ שאי', תרצ"ו, עמ' 80; תשכ"ו, עמ' 443.

¹¹ H. Lammens, La Syrie, précis historique, Beyrouth, 1938, Vol II, p. 95; 109 11

בתחילת המאה ה"ח. עכ"פ, מציאות ישוב יהודי בדייר-אל-קמר במאה ה"ו, ומציאות בית-דין באותה עירה בשליש השלישי של המאה ה"ח, שהוכחו מתוך מאמריו של י. בן-צבי¹², מראות כי הקהילה היתה פעם גדולה הרבה משבע המשפחות, "בנות שלוש מאות שנה", שאת מספרם נקבו באוני המיסונר וולף בשנת 1822.

לפי ר' יוסף שווארץ, בעל "תבואות הארץ", מגו יהודי דייר-אל-קמר בסוף העשור הרביעי, או בתחילת העשור החמישי, של המאה ה"ט שמונים משפחה¹³. אם נכון המספר של שבע משפחות יהודיות בשנת 1822, בדייר-אל-קמר, כפי שנקבו אותו באוני המיסונר וולף, הרי גדל הישוב היהודי באותה עירה ב-73 משפחות, במשך שתי עשרות שנים בקירוב. גידול פתאומי זה אומר דרשני. ואכן, צמיחתה הפתאומית של הקהילה היהודית בדייר-אל-קמר, עד סוף העשור הרביעי של המאה ה"ט, מתבארת לאור שנוגה המהיר של דייר-אל-קמר כמרכז כלכלי גדול בימי שלטונו של האמיר בשיר השני בהר הלבנון:

בשנת 1822 חזר האמיר בשיר השני מגלותו השלישית ופתח בשיפור התנאים הכלכליים של הר הלבנון. לו חייב הר הלבנון תודה – אומר למנס – על סלילת דרכי-התעבורה הראשונים תחת שבילי-הסוסים והעוים, בהם התנהלו התושבים קודם לכן. לו היו חייבים להכיר טובה על דיכוי העוללות ומעשי איר-הצדק של הפיאודלים הדרחים ומריבותיהם הפנימיות הבלתי-פוסקות ועל הבטחת הצבור שהשליט בומנו. בימי האמיר בשיר "הגדול" עלו הכנסות המסים בהר הלבנון פי ארבעה. האמיר עצמו צבר הון, פאר והדר. בדייר-אל-קמר ובפתח (בית-א-דין) שבקרבתה הקים האמיר ארמונות מפוארים; לו ולבניו¹⁴.

בימי שלטונו של האמיר בשיר השני חלו שמונה-תשע שנות כיבושו של אבראהים פחה ממצרים. האמיר בשיר שהופיע עם חילו, ועל דעת עצמו, לפני אבראהים פחה, כדי להשתתף עמו במצור על עכו, שנמשך מיום 8 בדצמבר 1831 ועד 27 במאי 1832, נתקבל על ידו כבן-ברית, והלבנון עבר תחת מרותה של מצרים. האמיר נהנה מאי-תלות בהנהלת הלבנון במשך כל תקופת השלטון המצרי בסוריה. אבראהים פחה – אומר מ. צברי – הכריח, בשנת 1835, את

12 שא"י, תרצ"ו, עמ' 86; 101; תשכ"ו, עמ' 448; 466.

13 תבואות הארץ, הוצאה ראשונה, ירושלים, התר"ה, ל"ח, ע"ב.

14 למנס, על-ימי הערה 11, עמ' 144; 146; 148-149.

הדרחים להתפרק את נשקם ולמסרו לידי, כי זו היתה הדרך היחידה להחניק את מוקדי ההתמרדויות והמהומות בחבל הררי זה. מאידך גיסא – אומר מ. צברי – גילה אבראהים פחה יחס טולרנטי כלפי הנוצרים והיהודים. הוא כיבד את כל הדתות ושאף לשוויון ביניהן. הוא ציזה לבטל את גביית מס־הדרכים בסוריה ובא"י, הטיל מורא ופחד על כל מפירי סדר ובטחון, לרבות על הבדוים¹⁵. לדברי יוסף אל-דבס דרש אבראהים פחה את הנשק גם מן הנוצרים של דייר-אל-קמר¹⁶. מראו של אבראהים פחה והתפוגה שהשתררה בין הדרחים ובין המארגים בהר הלבנון סייעו בידי האמיר בשיר לפתח את מרכז שלטונו בדייר-אל-קמר והם, כנראה, שהמריצו גם את ההתישבות המהירה של היהודים באותו מרכז.

האמיר בשיר – כותב רוסתום באו – דאג לפיתוחה של "הגדולה בערי ההר" ולריבוי תושביה. בימיו נהרו אל דייר-אל-קמר טובי בעלי-המלאכה, הבנאים והמהנדסים של סוריה. בימיו מנתה העיירה הגדולה כ־300 נגלים לאריגת בדים, 40 גול לאריגת "עבאיות", למעלה מ־60 אומנים למלאכת הצורפים, לעשיית חוטי-משי (عقادين) וכפתורים, וכן חיתים, נגרים, אושכפים, ספרים, עושי, או מתקני כלי-נשק (قراصة) מכל המינים. "מקומותיהם ושוקיהם של כל אלה ידועים עד היום ימינו". ב"קיסריה" הגדולה שלה, היינו, במרכז המסחרי התעשייתי¹⁷, שהיתה "מלאה כל טוב" והכילה את "מאוזני המשי", ישבו פותלי החבלים (تالين), צבעים, בורסקים, עושי סבון ואחרים. רוב המשי, שנאסף בלבנון, היה מגיע ל"קיסריה" זו; וממנה אל דמשק, חומץ, חמה וחלב. חלק מן המשי היה נבלע בתעשיה המקומית, כגון באריגת בדי-משי, בתעשיית ציציות-תרבושים (شراب), "צמות-נשים" (عقايص النساء), להארכת הצמות הטבעיות, ועוד. יותר מחמש מאות

M. Sabry, *l'Empire Egyptien sous Mohamed-Ali et la question d'Orient (1811-1849)* Paris, 1930, p. 192; 198; 337; 343.

16 יוסף אל-דבס, *رئيس اساقفة بيروت الماروني تاريخ سورية بيروت 1905* الجزء ٨, ص. ٦٥٠.

17 *دير القمر على عهد الامير بشير هي قطعة مأخوذة من مخطوطة لرستم باز بن الشيخ جرس باز الشهير، المنارة في جوانية 1931*, ص. 106, *المشرق*, مجلة كاثوليكية شرقية، بيروت 1931 (ص. 302-303).

18 ולפי הגדרת המחבר עצמו: *تحريف لتقصيرة وهي ابنة الحكام للصناعات.*

נשים היו מתפרנסות באותה תקופה על מלאכת המשי בלבד.¹⁹ אריצי-המשי - מאשר מ. צברי, - היוו את התוצרת העיקרית של הלבנון ושל בתי-החרושת והמלאכה שלה: דייר-אל-קמר נמנתה עם מרכויהם החשובים ביותר.²⁰ "זה כמה שנים - כתוב לאורטי הדגוי", בשנת 1856 - מצאה כל התעשייה שבהרים מקלט ב"חיקה" של דייר-אל-קמר. כמעט כל תושביה עוסקים במלאכה ונחשבים לאומנם המצוינים ביותר. האוכלוסיה של דייר-אל-קמר קבלה תגבורת הוגנה על-ידי הגירה בלתי-פוסקת אליה. בין ענפי התעשייה הרבים המנוצלים בה מצטינת ביותר תעשיית מעילי-המשי הקרויים "עבא", או "עבאי". העובדים בה מצטיינים בכשרון-מעשה, המוסיף לה פרסום רב. מעילים אלה, הרקומים זהב וכסף, משמשים לראוה" עיקרית אצל השייח'ים הגדולים של הדרום.²¹ לא לחינם מציין ר' יהוסף שווארץ, כי רוב יהודי דייר-אל-קמר בזמנו סוחרים הם, אם כי בחלקם היו, יחד עם חלק מהיהודי חצבית, "עובדי אדמה כמו גוי ההר" ו"בנותיהם רועות צאן עם קשת ("פיסטאלע") ורומח בידיהן, ללחום עם חית השדה ועם אורבים".²²

לדברי זקנים, יוצאי דייר-אל-קמר בבירות, שניגבו על-ידי א. גליקמן ונמסרו לי. בן-צבי ו"ל, היו יהודי דייר-אל-קמר עוסקים בגדול תולעי-המשי, סחר המשי, בתעשיית סבון משמק'יות, שהיתה מרוכזת בידיהם כמור נופולין, בסחר הצאן, שהיה מובא מן החורן, ואפילו בגביית מסים למען האמיר. את הזכייה על תעשיית הסבון קבלו היהודים מן האמיר בשיר, וכן את האיטור הגמור להכניס סבון אחר לגבולות הלבנון. כל בית-אב מנתיני האמיר היה מחויב לקנות כמות ידועה של סבון בעל כרחו וכו'. יהודי דייר-אל-קמר היו עשירים ולהם עבדים ושפחות.²³ ואכן, אישור לעדויותיהם של יוצאי דייר-אל-קמר בבירות אנו מוצאים עתה אצל רוסתום באו הנ"ל ואצל המיסיונר וילסון משנת 1843. רוסתום באו מונה את שמות בעלי הזכויות והמונופולין על ענפי מסחר ותעשייה שונים בדייר-אל-קמר, בימי האמיר בשיר, ואם גם אינו עומד על שייכותם הדתית של בעלי הזכויות יש להבחין בהם לפחות שנים-שלושה שמות של יהודים. האחד הוא מוסי שועא (משה יהושע), השני

19 שם, שם, עמ' 302-303.

20 ע"ם הפנה 15, עמ' 352 ו-359.

Le R. P. Laorty-Hadji, La Syrie, le Palestine et le Judée, pèlerinage a Jerusalem (trent- 21 cinqieme Edition), Paris, 1856, p. 47.

22 תבואות הארץ, הוצאה ראשונה, ל"ה, ע"ב.

23 שא"י תרצ"ו, עמ' 89-90; תשכ"ו, עמ' 450-451; 464-465.

باروخ (ברוך), השלישי عزيز (עזיז), שם הרווח גם- בין יהודים. את תעשיית הסבון - אומר רוסתום באו - החכיר האמיר בשיר למוסא שועא. האמיר מצע חדירת סבון ללבנון מן החוץ. הנהיג בקורת קפדנית וענש את העבריינים בעונש-כלא; מלקות והחרמת רכושם, או פרנסתם. את בית- הצביעה החכיר האמיר לברוך²⁴, ואת הבורסקות לבני עזיז. רוסתום באו מזכיר גם החכרת בתי-התכה להפקת ברזל (سبك) בסביבות דייר- אל-קמר ועיקול פרסות סוסים ופרדות מן החוץ. כדי להגן על התוצרת המקומית, אך אינו מציין את שמות החוכרים. לעומתו מספר לנו ר' יהוסף שווארץ, כי "בהר הלבנון, במחוז העיר דיר-אלקאמר, נמצא ברזל, והיהודים ישבי העיר היא שוכרים מאמיר ההרים האלה ומוציאים ומצרפין שם ממנו ברזל, ועושים פרסאות (צ"ל: פרסות)²⁵ הסוסים, וכי הגשלים בכל הארץ". גם חוכרי מכרות-הברזל בסביבת דייר-אל-קמר היו, איפוא, יהודים. המיסויגן וילסון מספר, כי בשנת 1843 מצא בדייר-אל-קמר כ-30 משפחות יהודיות, שמנו כ-100 נפש בקירוב, ולהם בית-כנסת. היהודים התפרנסו על הנונות, ריכולות, אריגה, צביעה וסחר-סוסים²⁶.

גם לגביית מסים למען האמיר בשיר, עליה ספרו יוצאי דייר-אל-קמר הנ"ל, אנו מוצאים אישור-עקיפין במקורות ערביים. "תפקידי החשבונות (وظائف الحساب) בתקופה זו - כותב ההיסטוריון הסורי מוחמד כורד עלי - היו על-פי-הרוב בידי ישראלים (יהודים), ואילו תפקידי הלבירות (الكفاية) היו בידי המשתיים (הנוצרים). והיו באי-כוח השלטון מעקלים את רכושם של ישראלים ונותנים אותם אל בית-האסורים, ולא אחת אף ממתים אותם, כדי לצבור את כספיהם"²⁷.

כאמור ישבו בדייר-אל-קמר יהודים עשירים. על יהודים אלה, בעשור הרביעי של המאה ה-18, מדבר, לכאורה, גם הד"ר אלעזר הלוי, במכתבו מיום י"ג תמוז תקצ"ח (1838.6.6), מצפת. לפי אגדותיו של ד"ר הלוי, במהדורתו

²⁴ ראוי לציין כי בשל מלון נוצרי ישיש בדייר-אל-קמר סיפר לד"ר א. י. ברור, שביקר שם לפני שנת התש"ד, כי ליהודים בדייר-אל-קמר היה בית-צביעה. "זהרי הצביעה - מוסף המחבר - היא אחת המלאכות הקדומות שנשתמרו בידי יהודי המזרח בימי-הביניים" (א. י. ברור, אבק דרכים. ספר א', תל-אביב, תש"ד, עמ' 32-33).

²⁵ "פרסאות" הוא מבאר שם במלה הגרמנית: "תופאייזען".
Carl Ritter, Die Erdkunde, XVI Theil, Berlin, 1952, S. 26

²⁷ محمد كد علي خطط الشام، دمشق، 1920، الجزء 4، ص 27.

ש. י. י. רבלין, בתרגומו העברי הראשון של א. מ. גינצבורג משנת ה'תר"ד (1844) ובתיקוניו הקלים של המהדיר, לאחר השוואת התרגום הישן עם המקור הגרמני, כותב ד"ר הלון במכתבו הנ"ל, כי "בדייר-אל-קמר, עיר מושב נוצרים ודרוזים רבים, יגרו יהודים מכובדים"²⁸; אולם בתרגומו של א. מ. גינצבורג נאמר: "צידון, מקום אשר ישבו שמה כארבעים או חמישים משפחות יהודיות... ובלעדם יגרו שמה בני עמנו מתושבי דער-אל-ראמר (צ"ל: קמר), עיר מושב נוצרים ודרוזים רבים"²⁹. השוואת שתי הגרסות למקור מראה כי גרסתו של גינצבורג הולמת את הטקסט הגרמני יותר מוז המתוקנת³⁰. לפי מכתבו של ד"ר הלוי כבר עזבו כמה מנכבדי דייר-אל-קמר את עירתם ועברו להתגורר בצידון, או שהיו להם עסקים גם בדייר-אל-קמר וגם בצידון, אלא שמקום ישיבתם היתה עיר-החוף צידון.

עם נסיגתו של אברהם פחה מסוריה ומא"י שבו ארצות אלה לאנרכיה ולאיי-הבסתחון, שהיו מנת-חלקן לפני הכיבוש המצרי. בלבנון פרצו מחדש המלחמות בין הנוצרים לבין הדרוזים. דייר-אל-קמר, כמרכז כלכלי גדול, שהיה ברובו מושב נוצרים ובמיעוט דרוזים, סבל ממלחמות אלה ביותר. לדברי יוסף ח'טאר אבו-שקרא, המיוסדים על עדות דרזית, מנתה או דייר-אל-קמר כ-500 דרוזים וכ-3000 נוצרים³¹. היו אלה, כנראה, מספר הגברים הלוחמים בלבד, כי לדברי הקולונל צ'רצ'יל, שכתב את ספרו על סמך רשימות בין השנים 1842 ל-1852, מנתה דייר-אל-קמר באותו פרק-זמן כ-8000 תושבים דרוזים, יהודים ונוצרים, אלא שאין הוא מוסר את היחס המספרי בין שלוש העדות³². לפי לאורטי-הדני הנ"ל היו בשנת 1856 בדייר-אל-קמר 6000-7000 מארונים, דרוזים ותורכים (היינו, "ערבים" י. בר.). המארונים מנו 800-900

28 ראה: "מסע לא"י בשנת הקצ"ח לדר אליעזר לוי, תרגם לעברית ר"מ א. גינצבורג, ערך לבתי הספר... ע"י יוסף י. רבלין, מגילות לבתי הספר, מספר 138, תל-אביב, תרצ"א, עמ' 7 ועמ' 18. א. יערי, אגרות א"י, תל-אביב, תשי"ג, עמ' 552 ועמ' 381, השתמש בתרגום המונה ללא כל הערה.

29 מ. א. גינצבורג, "בדייר", וילנא, תר"ד, עמ' 8.
Zaida (Zidon). Hier wohnen vierzig bis fünfzig Jüdische Familien die sich als Kaufleute, 30 Handwerker und Tagelöhner sich anständig ernähren, ausserdem angesehene Israeliten aus Deirel-Ramar (Kamar) der Sitz vieler Drusen und Christen (Allgemeine Zeitung des Judentums, III Jahrg. No 26, Leipzig, 28.2.1838, S. 100)

31 يوسف خطار ابوشقرا، الحركات في لبنان الى عهد التصريفية وهي شهادة درزية آليخ، بيروت، ص 38. (בשער האנגלי של הספר: Troubles in Lebanon. An Account of Political Events in Lebanon 1785-1865).

32 Colonel Churchill, Mount Lebanon. A Ten Years' Residence from (1842-1852) London 1855, p. 193

משפחות, הדרחים 400-500 משפחות ו"התורכים" 40 משפחות. אלו האחרונות היו ודאי משפחות יהודיות, אלא שהמחבר הוטעה, או בשל תלבשתם הערבית לא הבחין ביהדותם. מכל מקום, מספר הנוצרים בדייר-אל-קמר היה גדול הרבה ממספר הדרחים, אלא שהמושלים התורכים עמדו לצדם של האחרונים נגד הראשונים. אל הדרחים בדייר-אל-קמר נתחברו דרוזים רבים מהר-הלבנון, ואלה תקפו את הנוצרים של העיירה המרכזית הגדולה. הדרחים אמרו להדיח את האמיר בשיר בתואנה כי הוא נוצרי, ואילו הנוצרים של דייר-אל-קמר אחזו בנשקם כדי לגנון עליו. למעשה היתה זו התפרצות של שנאה עדתית-דתית, שהתלקחה מחדש ומלחמה על רקע דתי³³. בשנים 1841-1843 נספך ברזובות דייר-אל-קמר דם רב³⁴. שפך הדם הגיע לשיאו בשנת 1843.

נקל להניח כי מאורעות הדמים בדייר-אל-קמר, בשנים 1841-1843, הבריחו את יהודי המקום; ואכן, מכתב בלשון האנגלית, שהריצו יהודי דייר-אל-קמר אל השר משה מנטיפיורי, בעת ביקורו, בשנת 1849, בביירות, מגלה לנו כי כן היה הדבר. במכתב זה, שהעתקתו מן הארכיון שבגואיש קוללג' בלונדון (ראה נספח), מתאננים יהודי דייר-אל-קמר לאמור:

"אנו עבדיך הנכועים, תושבי דייר-אל-קמר, עיירה ראשית בהר-הלבנון, הגנו היהודים הנרדפים ביותר בסוריה. אנו מעטים במספר, חיים בין לאומים פראים מאוד, הקרויים דרוזים ונוצרים, הלוחמים טעם בפעם כחיות-טרף אלו באלו. לפני שש שנים (היינו, בשנת 1843. י. בר.) פרצה מלחמה גדולה ביניהם, בה רצחו אלו את אלו. רכושנו, אנו היהודים, היושבים בקרבם, נשדד. לאחר המלחמה הוכרחנו לחזור הביתה, לאחר שנעדרנו ממנו זמן-מה. לאחר שובנו לקחו מאתנו כסף בכונה להחזירו לנו, אך עד היום לא החזירוהו, משום שאין לנו איש אשר יכריחם לעשות כן. אנו מבקשים, איפוא, את חסדך, נא לדבר אל הקונסול האנגלי בביירות, כי עירנו הקטנה שייכת לשלטונה של ביירות. יואיל נא הקונסול לדאוג לנו ולנקוט כמרץ לטובתנו, אם יהיו לנו קשיים".

33 D. Orq uhart, The Lebanon, London, Vol II, 1860, p. 396-397

34 ע"ם הערה 31, שם, שם.

35 "לאחר נטינתו של אבראהים פחה מסוריה - כותב אוסקר פראאט - נלחמו המארוזים והדרוזים שלוש שנים אלו באלו, עד שהתערבו שוב בעצמות חזק ונהרסו את השער התורכי העליון למנת "שייחים" (כנראה מושלים) תורכים מיוחדים למארוזים ו"שייחים" מיוחדים לדרוזים, אלא שלחצם של המושלים הראשונים על המארוזים היה גדול לאין ערוך יותר (ראה: O. Fraas, Drei Monate am Libanon, Stuttgart, 1876, S. 100)

ראוי להוסיף כי על מלחמה והרג רב של הדרוזים בנוצרים של הר הלבנון, בשנת 1842, או מדבר גם ר' יהוסף שווארץ, אלא שאין הוא גונע בגורלם של היהודים באותה מלחמה.³⁶ לדברי המיסיונר וילסון הנ"ל התייחסו הדרוזים אל היהודים בכזו ו"זה לא כבר בזו אותם", אך אפשר שהחליף נוצרים בדרוזים, כי הר' לדברי ר' יהוסף שווארץ היה יחסם של הדרוזים ליהודים בדרך-כלל טוב. בהמשכו של המכתב מספרים יהודי דייר-אל-קמר על עלילת-דם שניה בעיירתם ועל סחיטת כספים בעקבותיה. יש, אפוא, מקום להניח כי לאחר מאורעות 1841-1843 היו אלה הנוצרים שסחטו כספים מן היהודים ולא החזירום עד שנת 1849.

בשנת 1847 פקדה את דייר-אל-קמר עלילת-דם נודעה, שהחרידה את העולם היהודי בתפוצות.³⁷ ביום 17 במרס 1847 אבד בתהלוכה מארגנית-דתית, שעברה על-פני בני היהודים, ילד נוצרי. המארגונים, תושבי העיירה, העלילו על תשעה יהודים כי ידם היתה ברצח, לצרכי חג הפסח. היהודים הושלכו לבית-כלא. כעבור שלושה ימים נמצאה גופתו הקפואה של הילד מחוץ לעיירה, אך העלילה, שפורסמה לראשונה ב-Union Monarchique בפרוץ, עשתה לה כנפיים והכתה גלים חזקים בעולם הנוצרי. השר משה מונטיפיורי פנה במכתבים גלויים ב"טיימס" הלונדוני, אף התייבב לפני השלטונות הצרפתיים בפרוץ, והעניין שכך. לפי פקודת ממשלה של צידון, בהשפעתו של סגן הקונסול האנגלי Rose בביירות, שוחררו האסורים היהודים לקראת חג הפסח.³⁸

ברם, מכתבם האנגלי של יהודי דייר אל-קמר, בשנת 1849, אל השר מונטיפיורי, מדבר על עלילת-דם שניה, או על נסיון של עלילת-דם שניה, לא נודעה, שניצל ממנה רק תודות למתן סכומי-כסף גדולים לנוצרים, כעוד שהוזכרות, שהיו הנוצרים חייבים להם משנת 1843, לא נפרעו כלל. וכה דברי המכתב:

36 יושבי הר הלבנון... רובם מאמונת דורסי... והם תחת מושל אחד היושב בדייר-אל-קמר... וקראים אותו אמיר אבשיר... מלאכתם מלאכת המשי... גם יושבי הר הלבנון מאמונת הנוצרים הנקראים מארגני... והם תחת ממשלת האמיר, ולפעמים מלחמה ביניהם, כמו בשנת תר"ג (היינו, 1842-1843), ונחרגו או הרבה מהנוצרים, וכעת האת, חרש סיון תר"ה (ינוני 1845); י. בר, ג"כ מלחמה גדולה ביניהם, והם הורגים מתנוצרים עד אין מספר, כי ידם תקיפה (תבואת הארץ, תוצאת לונדן, עמ' ע"ט-ס).

37 ראה, למשל: Allgemeine Zeitung des Judentums, 24.5.1847, No. 22 S. 327
38 ראה: L. Loewe, Diaries of Sir M. and Lady Montefiore, London, 1890, II, p. 2 פרטים ותזכורות: שא"י, עמ' 104; תשכ"ו, עמ' 488 ואילך.

"לפני חדשים מעטים העלילו עלינו התושבים עלילת-שוא, כאמרם כי רצחנו ילד וכי אנו רוצים בדמו לחג הפסח. והרי אתה מטיב לדעת, סר, כי שקר גם הוא. הם הציקו לנו מאוד וסחטו מאתנו כסף רב. אנו מבקשים את עזרתך".

מה היתה תגובתו של השר מנטיפיורי על בקשת יהודי דיירי אל-קמר לא נדע, אך להארת אישיותו של השר ראוי להדגיש, כי עצם עריכת המכתב אליו בלשון האנגלית לא ישרה בעיניו. הוא דרש לכתוב אליו עברית דווקא... עובדה מענתה זו עולה מתוך מכתב עברי שנשלח אליו למחרת היום. המכתב חסר תאריך, אך הוא שמור בארכיון של משה מנטיפיורי, בתיק משנת 1849, MSS. 577 Fol. 56, וזה לשונה בהעתקה מן המקור:

"טוב דבר בעט"ו (כלומר, ב"עט נכון"; בעברית: ד), הוא הדבר שביום אתמול קבלתי כתב מקהל ק' דייר אל קמר בכתב אנגליו ושלחתיו לידי קדשו על ידי מעלת ר' יוסף פרץ ה"י ור' שלמה פוטיטו ה"י ותשובתו הרמתה (כלומר, התשובה אל רמת כבוד השר) על ידי השלוחים ה"י שרוצה בכתב אשורית וכו'. אי לואת ידיע להוי לך מלכא שקהל קדוש הניו הם עתה בדחוק גדול מתוך ומחמת צרות רבות שעברו עליהם מסבת עלילות ברשע שהעלילו עליהם אנשי דמים (תרתי משמע: צמאים לדם ולכסף: י. בר.) וכו', ומפני סבה זאת קצור קצרה ידם ונשארו עניים מרודים, ולעת כזאת ראוי לרחם עליהם בכל מכל. להן מלכא מלכי ישפר עלך להשניח עליהם בחו"ס, תעמוד כמידת טובך הרב, חסד מטה כלפי חסד, ואני תפילה יסובבנהו יבוננהו עליון ויחי הוי"ד לנצח, מלכא לעלמין חי' ולא יעדי מינן הדריה חוייה וקריה עד כי יבא המלאך הגואל אכ"ר. הלא כה דברי צעירא דמן חבריא הדוש"ו נאה דורש בשם של מלכות ומתפלל בעדו תמיד כל הימים".

הצעיר שר...
היים...
רומאנו...
ס"ט...

מכתבם של יהודי דיירי אל-קמר אל השר מנטיפיורי מעורר בעיה מסוימת מבחינה כרונולוגית. התאריך הנקוב בראשו הוא Beyroust, June 26th, 1849 מתחתיו רשום בכתב-יד אחר (ואם אין זכרוני מטעני, בעפרון): Received in the Lazarette, Beyroust, 6 Tamuz, 5609, 26 June, 49, התאריכים, הנוצרי

היהודי זהים. אולם, לפי היומנים של סר משה והלידי מונטיפיורי, שהוציא ל. לוה, בשנת 1890, ביקרו הללו בסוריה ובא"י בשנת 1848, ולא בשנת 1849. ביום 16 ביוני 1848 הגיע השר לביירות והתאכסן שנים-עשר יום ב"לורט" של העיר. ביום 27 לחודש עזב מונטיפיורי את ביירות ללכת לדמשק. יהודי דייר-אל-קמר יכלו, איפוא, לשגר את מכתבם האנגלי ביום 26 ביוני 1848. יום לפני עזבו את ביירות. ההוספה "נתקבל בלורט, ביירות 6 בתמוח שנת 5609, 26 ביוני 1849", נכתבה כמוכן בהתאם לתאריך המקורי של המכתב 26 ביוני 1849; השאלה היא האם חלה טעות בציון-השנה המקורי "1849", תחת "1848". כאמור נמצא המכתב האנגלי והמכתב העברי, שודאי נכתב למחרתו, בתיק הארכיון של הג'נאיש קוללג', הנושא עליו את השנה "1849".

ברם, בין אם התאריך הנכון של המכתב האנגלי הוא 1849 ובין אם הוא 1848, ניכר ברורות, כי עלילת-הדם, עליה מרמזים יהודי דייר-אל-קמר אינה העלילה הנודעה משנת 1847. על עלילת-הדם מיום 17 במרס 1847 לא היו יהודי דייר-אל-קמר כותבים, אפילו ביום 26 ביוני 1848: "לפני חדשים מעטים העלילו עליו התושבים עלילת-שוא". אילו נתכוונו לעלילת-הדם ההיא ודאי היו מוכיחים את המאסרים של תשעה מבני קהילתם בעקבות העלילה, ובעיקר את התערבותו החשובה של משה מונטיפיורי לטובתם, והיו מודים לו בהשתפכות-לב ובהכנעה. רק על עלילת-דם חדשה, שלא הכתה גלים מחוץ לעיריה ושנסתיימה בסחיטת כספים, שבשלה ביקשו את עזרתו של השר, יכולים היו יהודי דייר-אל-קמר לכתוב: "והרי אתה מיטיב לדעת סר, כי שקר גם הוא".

עד כמה היתה האווירה הנוצרית בסוריה ובא"י באותן שנים עשויה להוליד עלילת-דם בכל עת-מצוא יש ללמוד מעלילת-הדם, שהתרחשה בנוכחות השר משה מונטיפיורי בכבודו ובעצמו, בזמן ביקורו, בשנת 1848, בנצרת. "כאן (בנצרת) אירע מאורע רציני ביותר: - מספר ל. לוה, מפרסם זימניהם של משה מונטיפיורי ורעייתו - בחצות הלילה נשמעו יללות נוראות וצעקות בקרבת אהליו של מונטיפיורי. אשה אחת יללה נוראות על אבדן בנה, בקראה כי היהודים רצחוהו למטרות דתיות. למולם של המתארחים נמצא הילד עד מהרה. המושל נקט מיד צעדים להעניש קשות את האנשים, שניסו לטפול על סר משה מונטיפיורי ורעייתו אשמה מעין זו שטפלו על היהודים החפים מפשע בדמשק"⁴⁰.

40 שם, עמ' 14

39 ע"פ הערה 36, עמ' 13

לפי יומניו של הקולונל צ'רצ'יל הוסיפה דייר-אל-קמר לשמש מרכז תעשייתי וכלכלי חשוב לפחות עד שנת 1852, בה מגיעות רשימותיו לקיצון. באריגו המשי והכותנה, למשל, המשיכה העיירה להתחרות אפילו בדמשק⁴¹. כן מדבר על חשיבותה הכלכלית והתעשייתית הגדולה, כאמור, עוד לאורטי הדג'י בשנת 1856; אך הקהילה היהודית בדייר-אל-קמר נתערערה, כנראה, כבר במאורעות 1841-1843, כי הנוסע המיסיונר וילסון מדבר לעיל על שלושים משפחות יהודיות, תחת שמונים המשפחות, שנקב ר' יהוסף שווארץ. ב"לוח בני ישראל" בצידוק, משנת 1855, שהוגשה לשר מונטיפיורי, בביקרו באותה שנה בסוריה ובא"י, נזכרים כ-19 גברים ואלמנה אחת (אשת המנוח מרדכי צרוור) שמוצאם מ"הר-הלבנון". מלאכת שבעה מהם היתה "כרים וכסתות"; מלאכת שמונה אחרים - צבעות, ומלאכת ארבעת האחרונים - משי⁴²; והואיל ומלאכות הצבעות והמשי היו ממקורות פרנסותיהם של יהודי דייר-אל-קמר ודאי התכוונו בציון הכולל "הר-הלבנון" גם ליהודי דייר-אל-קמר, שעברו לצידוק.

המהלומה האחרונה, שירדה על דייר-אל-קמר וגרמה לביטולו של הישוב היהודי והדרתי גם יחד, כרוכה היתה בטבח האיום, שערכו הדרתיים בנצרי הלבנון בשנת 1860. במאורעות אלה - אומר מוחמד כורד עלי - דרש טאהר פחה, מפקד ההגנה בדייר-אל-קמר מטעם התורכים, מן הנוצרים של דייר-אל-קמר למסור לידיו את כל כלי-נשקם; ומשנאסף הנשק מידי הנוצרים הרשה לדרוויים לתקוף את העיירה. במשך שלושה ימים זרמו בדייר-אל-קמר נהרי-נחלי-דם. בתיהם של הנוצרים הועלו באש. מן הנוצרים עצמם לא נשתירו בלתי-אם מספר מועט⁴³ (הדרוויים התנפלו גם על הנוצרים בחצביה ושרפו שם את משכנותיהם). יהודי העיירה נמלטו. כנראה, על נפשם, כאשר עשו בשנת 1843. זאת אנו למדים מן המכתב שנתפרסם ב"הלבנון" מזים כ' תמוז תרכ"ה (1865), המספר כי "כעת לא ישבו שמה בני ישראל, כי כולם ברחו משם בעת השערוריה בין הנוצרים והדרוויים, ויראו לנפשם ובאו צידונה ובירותה

41 ע"פ הערה 32, שם, שם.

42 ארכיון משה מונטיפיורי בני-אוש קוללג', תיק 532. MSS. ברשימת יהודי צידון משנת 1866, בארכיון, נזכרים 12 איש שמוצאם מ"הר-הלבנון". ביניהם יעקב כהן, בן 70, שבא לצידון בשנת 1860.

43 ע"פ הערה 27, עמ' 82.

ומכרו כל נחלת שדה וכרם, שהיה למו שמה, בהיותם יושבים לבטח איש תחת גפנו ותאנתו, וכעת לא נמצא שם, רק צובע אחד, מתגורר לבדו... לדברי בעל מלון נוצרי שיש בדייר-אל-קמר, שהושמעו באוני ד"ר א. י. ברור, לפני שנת התש"ד, "עשו היהודים יד אחת עם הדרוזים השודדים"⁴⁴, ואין מקשין על זכרונות שיש נוצרי, שנים רבות לאחר המאורעות; אך עם זאת יש לציין, כי כבר בימי המאורעות עצמם הואשם לפחות יהודי אחד מבני המקום בשיתוף פעולה עם הדרוזים נגד הנוצרים. יהודי זה, שהואשם בשוד וברצח נוצרי, הושם אל בית-האסורים, עד ששוחרר בהשתדלותו של העסקן היהודי ר' שמעיה אנגיל מדמשק, וזו לשונו של ר' שמעיה אנגיל, במכתבו אל ה-Journal Israélite, ינואר 1861:

"בשורה טובה בפי מארבעת היהודים, שהיו אסורים זה חמישה חדשים, הצלחתי לשחרר שלושה. אשר לרביעי, נסים כהן, הרי הוא נאשם ברצח נוצרי אחד בדייר-אל-קמר. למרות עדותם של הנוצרים, המאשימים כי הנאשם חף מפשע, נשארה בכל-זאת נגד זה האחרון האשמה ככדה אחת. האשימו אותו כי השתתף בשוד וכי עשה יד אחת עם הדרוזים. לאחר שני חדשים הצלחתי סוף סוף להראות על חוסר-השחר שבהאשמה האחרונה, ונסים כהן יצא זכאי"⁴⁵. המשחרר זכה להערכה רבה על מעשהו הגדול הזה⁴⁶.

"בשנת התרס"ח ביקר י. בן-צבי ז"ל בדייר-אל-קמר, כדי להתחקות על עקבות הישוב היהודי באותו מקום. בביקורו הוראה לו מקום בית-הכנסת ושורת בתים בהם התגוררו היהודים בזמנם. על בית-הקברות נמטר לו כי עודנו קיים, אולם אין בו שום כתובות, "וגם אבני המצבות, שהיו שם, שקועות באדמה". את תשומת-לבו עוררו בניינים ענקיים, בתי-כד לשמן-זית, מסבנות, ובעיקר בתי-חרושת לתעשיית משי. "וקני דייר-אל-קמר וזכרים ישוב גדול פי שלושה מזה שנשאר היום"⁴⁷.

⁴⁴ ע"פ הערה 24, עמ' 33.

⁴⁵ M. Franco, Essai sur l'Histoire des Israélites de l'Empire Ottoman, Paris, 1897, p. 209.

⁴⁶ שם גם העתק מן העתונות על אישיותו.

⁴⁷ שא"י, תרצ"ו, עמ' 92-101; תשכ"ו עמ' 453; 466-467.

אתר דעת - מכללת הרצוג

קהילת דיר אל-קמר

[14]

לפי מדריך צרפתי לסוריה ולא"י מנתה דיר-אל-קמר בשנת 1932 כ-2000 תושבים (בשנים 1843-1856, כנ"ל, כ-7000-8000 תושבים). דיר-אל-קמר מוקפת מדרגות-הרים מעובדות יפה, כרמים, גנים ועצי-תות לרוב. היא מצטיינת בתעשיית המקומית וביחוד בתעשיית אריגי-משי ובמעשי-רקמה.⁴⁸

MSS. 576 FOL. 15

Beyrut, June 26th, 1849.

(Received in the Lazarette, Beyrut

6 Tamuz 5609, 26 June 49)

Sir Moses Montifiory

Sir,

We, thy humble servants the Inhabitants of Dier Il Kamar, a principal village in Mt. Lebanon, are more persecuted Jews than any others in Syria, we are few in number & are living amongst some very Barbarous nations called Druses & Christians who every now & then fight each other like wild beast, & six years ago they had a great war & murdered one another, & we Israelites among them were rubbed of our Property, & after the war ended were obliged to return home after some absence. After our return they took some money from us intending to give it back to us & they have not done it since because we have no one to force them to do it, so now we beg your kindness in order to speak to the English Consul at Beyrout as our little town belongs to Beyrout's Gouvernement, to take care of us. that when we Shall have such difficulties to act Lustly towards us.

Few months ago the Inhabitants brought a false accusation against us, saying that we have killed a boy & wish his blood for passover, & you well know Sir this is a great lie, By which they afflicted us a great deal & took of us much money, & we beg your assistance.

We remain Sir your most humble Servants-Jew of Deir Il Kamar

ק' קדושה דיר קמאר

⁴⁸ Les Guidés Bleus, Syrie-Palestin, Paris, 1932, p. 30